

Kdy odepíšeme Evropu?

Historie jako nauka o přítomnosti

Sotva jsem dočetl anglické vydání knihy Nialla Fergusona "Civilisation", tak jsem zjistil, že vychází i v češtině, kde se může podobně jako v dalších zemích stát klasickým dílem své doby a povinnou četbou zájemců o historii, sociologii a politologii. Ferguson zná český čtenář z knih o první světové válce, anebo o vzestupu peněz, ale dosud nebyly přeloženy jeho zásadní práce o britském či americkém impériu a dvoudílná monografie o rodině Rothschildů. Ferguson je ten typ historika, pro kterého je historie naukou o přítomnosti či dokonce budoucnosti. Je silný nikoliv jen ve shromažďování dat, ale v interpretaci toho, co říkají právě naší době. Při jeho četbě jsem si nejednou vzpomněl na Josefa Pekaře, který psal o Čechách a křesťanství, ale jednalo se mu o péči o národ. Ferguson dělá totéž z pohledu fungování celé západní civilizace.

Zkusme si položit otázku, jak to že nedávná finanční krize tak silně ovlivnila západ, ale Čínu jen minimálně? Kde jsou historické kořeny naší současné ekonomické stagnace a asijského úspěchu? K hledání odpovědi se můžeme vrátit do období kolem roku 1400, kdy se stalo něco naprosto opačného. Evropa se vzpamatovala z morových ran. Slabá Anglie válčila s napůl kolabující Francií, papežové rozdělovali církve, muslimové žili v Granadě a pád Byzance se stával nevyhnutelný. Čína byla vzdělaná, centralizovaná, připravovala se na velké námořní plavby a rozpracovávala své technologické vynálezy.

Kdybychom žili v té době a analyzovali tehdejší situaci, tak by si žádná ratingová agentura nevsadila na slabou a roztržštěnou Evropu, protože by jasně vnímala nadřazenost čínského a osmanského modelu a přesto o dvě století později bylo všechno jinak a státy jako miniaturní Portugalsko byly schopné ovládnout celé říše. Kde jsou příčiny pětisetleté dominance západní kultury a proč právě teď ztrácí dech? Vždyť ještě v roce 1990 byl průměrný Američan 40x bohatší než průměrný Číňan.

Pro Fergusona je odpověď třeba hledat nikoliv v jednotlivých veledílech kultury jako je třeba Sixtinská kaple, ale v existenci a činnosti institucí. Pro mne to je nejzávažnější pozorování celé knihy, protože budoucnost Evropy či České republiky si mohou odvodit od úrovně fungování Evropského parlamentu nebo Ředitelství silnic a dálnic. Nekvalitní ministerstva, rozhádané školské úřady, korumpované správní rady, nezodpovědní bankéři ve finále, které může trvat celé století, nakonec nevědomky rozhodnou třeba o tom, že první islámský stát v Evropě bude ležet mezi Marseille, Paříží, Frankfurtem a Vídní. Z historického pohledu se nejedná o to, jestli zrovna teď budeme mít o něco větší či menší nezaměstnanost či platy, ale v jaké podobě Evropu naleznou naši potomci za sto let.

Vezmeme-li totiž takovou samozřejmost, jako je křesťanství, které i přes veškeré chyby tvořilo centrum evropské civilizace, tak zjistíme, že náš kontinent jako celek už není moc křesťanský a že počet praktikujících křesťanů, zejména z protestantských církví může být větší v Číně (možná až 120 milionů lidí) než v celé Evropě. Nepřicházíme jenom o textilní továrny, ale také o monopol na Ježíše Krista. Rádi bychom vše svedli na ekonomické cykly,

kteřé přejdou a zase bude líp, ale neupadejme v omyl - něco se děje se samotnou vnitřní silou evropské civilizace.

Šest faktorů růstu

Ferguson rozeznává šest nejdůležitějších, ale navzájem propojených a ovlivňujících se okolností, které vedly k růstu Evropy. Na prvním místě jmenuje soutěživost- kompetici, kterou můžeme vnímat jako decentralizaci života na hned několika úrovních. V oblasti vnitřního života se jedná o samostatné univerzity, jež se přetahují o významné profesory, kteří nejsou přímo podřízeni církvi. V praktickém životě náleží důležité místo měšťanům a cechům. Představte si třeba obchodní revoluci, která vznikla kolem roku 1250 v prostředí toskánských měst, v Sienně a později Benátkách či Milanu.

Vše začíná vývozem kvalitních látek, které mají odbytiště až v Anglii. Jenže cesta do Anglie je dlouhá a nebezpečná. Náklady na nákup zboží a jeho dopravu se vrátí až za mnoho měsíců. Je třeba vymyslet, jak takto rizikovou oblast pojistit, aby obchod mohl i přes občasné ztráty dál pokračovat. Hodí se nějaká bankovní instituce, která transakci financuje. Ta musí pracovat za jasných a předvídatelných okolností a k tomu potřebuje právní základ a kvalitní směnitelnou minci (něco jako dnešní euro), jako byl třeba stříbrný pražský groš nebo pro větší transakce zlatý dukát.

Když se ukáže, že je možné úspěšně podporovat i tak rizikové oblasti jako je dálkový obchod na moři plném pirátů a bouří, tak je možné pokročit dál a financovat třeba nákladné vojenské tažení, anebo celé britské království. V případě velkých dluhů se panovníci dostávají do úzkých a když selže válka, tak musejí hledat vnitřní zdroje, kterým je výběr daní. Ten pak úspíší vznik dalších úřadů a centrální organizaci země.

Na druhém místě Ferguson jmenuje vědu, jako způsob studia, porozumění a přetváření světa. Nejvíc patrné to je na vojenské technice, ale ta by nebyla možná bez metalurgických znalostí a výpočtů balistických křivek. Moderní armáda třeba třicetileté války dokonce ani nemůže fungovat bez unifikace střeliva a textilních manufaktur dodávajících velké množství stejných oděvů - uniforem. Souběžně se rozvíjí filosofie, která se jednak obrací k přírodě, k využívání energetických a surovinových zdrojů i poznávání podstaty světa. Velké účinné armády fungují na základě předpokladů rozvíjených mezinárodním právem i novými koncepcemi preventivního útoku a hospodářské blokády.

V době obležení Vídně v roce 1683 to vydalo, že silná a vzdělaná Osmanská říše porazí slábnoucí Evropu, ale došlo k opačnému procesu. Další dvě staletí Turci ustupovali, impérium se rozkládalo, ale Evropa i díky lidem jako Isaac Newton a institucím jako londýnská Královská společnost dokázala předhonit svět, protože zkoumala zákonitosti přirozeného světa, které nakonec vedla k novým technologiím a tím i lepším zbraním.

Třetím významným faktorem vzrůstu evropské civilizace jsou majetková práva, která lidem umožňují nabývat majetek a předávat jej dalším generacím. Tento bod vypadá samozřejmě, ale ve skutečnosti je to základní a oproti zbytku tehdejšího světa převratná okolnost. Lidé pracují na svém, mají důvod být vynalézaví a získávají cíl a praktický smysl života, protože

budují svět pro své potomky. Zároveň ale musí volit nějakou politickou pojistku, aby se k moci nedostal tyran, který by mohl jejich majetky konfiskovat.

Ferguson se neustále vrací k přehlížené roli financí, které vyhrávají zákulisí válek. Třeba takový Napoleon Bonaparte si musel vypůjčovat na 6% úrok, což je smrtelné nejenom pro něj, ale třeba i pro současnou Itálii. Musel válčit nejenom pro nějaký sen o velké říši, ale také, aby si vůbec zajistil peníze na úroky.

Politologický experiment na obou Amerikách

Objevením a kolonizací obou amerických kontinentů začíná ojedinělý politologický a ekonomický experiment. V obou případech se jedná o území osídlená původním obyvatelstvem a oblasti bohaté na ložiska (zejména v Jižní Americe) a s úrodnou půdou. Jižní Amerika byla kolonizována hlavně Španěly a Portugalci, zatímco severní byla obsazena Angličany a Francouzy. V obou případech se jednalo o příslušníky západních kultur, ale výsledek je odlišný.

Španělé pojímali kolonizaci jako vojenské tažení, jehož cílem je získat zlato a stříbro. Lodě byly obsazené vojáky, mezi kterými bylo málo žen, takže Hispánci se často ženili s domorodými ženami. Vojenský základ jihoamerické kolonizace se dodnes projevuje sérií pučů a vojenských diktatur. Získávání velkých majetků a jejich znárodňování je celá staletí běžným jevem latinskoamerických režimů.

Naproti tomu Angličané i Francouzi přijížděli z přelidněných zemí. Toužili po velkém kusu úrodné půdy a po osobní svobodě. Nechtěli válčit, ale pracovat a potřebovali si vytvořit takový systém vlády, který by jim pomohl se svobodně rozvíjet. Tento systém dnes nejčastěji nazýváme demokracie, ale když se Ferguson dívá hlouběji, co vlastně historicky znamená, tak se jedná o dva základní pilíře - bezpečnost soukromého majetku zajištěnou zákonem a individuální svobodu. I tyto osadníci museli vytvořit nějaký systém obecné vlády, který založili na volbách. Přitom vnímali tyto tři věci - soukromý majetek, osobní svobodu a demokratický volební systém jako něco posvátného, za co se bojuje a umírá.

Kolonizace nových zemí a zejména vlhkých tropických oblastí se neobešla bez dalšího civilizačního faktoru, kterým je rozvoj medicíny. Například úmrtnost britských vojáků v Sierra Leone byla i za míru 30x vyšší než vojáků, kteří zůstali doma. V rovníkové Africe sužované malárií se řešilo dilema - "člověk nebo komár"? Afrika se stala obrovskou lékařskou laboratoří, ve které byl úspěšně vyzkoušen chinin původně nalezený v Peru. Bez objevů nových léčiv by mnohé části tropů nebyly nikdy kolonizovány. V této oblasti západ domorodcům doopravdy pomohl.

Ale docházelo i k horším jevům, které předznamenaly evropský vývoj 20. století. Ferguson sleduje německé koloniální působení v Namíbii, kde v roce 1904 došlo k brutálnímu potlačení domorodého povstání. Možná proto, aby Němci zdůvodnili svůj nelidský postoj a otroctví, jež bylo v německých koloniích praktikováno mnoho let i po jeho zrušení Brity, přišli s rasovou teorií a později s eugenikou, podle které bylo žádoucí omezit méněcenné rasy. Z afrických koncentračních táborů se stávaly tábory smrti. Mezi zářím a březnem roku 1907 zahynulo v

koncentračním táboru Shark Island víc jak polovina z celkového počtu 1800 vězňů. Některé kmeny byly zlikvidovány z 90%. Lebky obětí, které od měkkých tkání kusem lahvového skla čistily domorodé ženy, byly posílány do Německa na měření a rasový výzkum. V pokroku západu bylo obsaženo i semínko jeho rozkladu. O výsledky těchto studií později projevil zájem mladý Adolf Hitler. Rasové teorie fašismu i model prvních koncentračních a vyhlazovacích táborů si Němci ozkoušeli již počátkem 20. století v afrických koloniích.

Na tomto příkladě vnímáme dobře Fergusonovo uvažování o historii. Mnoho z toho, co dnes děláme a jak se rozhodujeme, přinese plody až za desítky let a možná až po naší smrti. Právě teď vytváříme i kus nejenom současné, ale i vzdálené budoucnosti. Můžeme si to ukázat i na Německu roku 1944, kde se zoufale nedostávalo pracovních sil, takže v Říši bylo zaměstnáno pět milionů nedobrovolných "gastarbeiterů", tedy totálně nasazených sil. Je ironií fašismu, že v honbě za rasově čistým státem vytvořilo multi-etnickou, víceméně otrockou říši. Když v 60. letech minulého století Němci potřebovali manuální pracovníky na špinavější práce, tak napůl nevědomky sáhli po osvědčeném řešení - pozvali si Jugoslávce a Turky a ti u nich již zůstali. Je však velkou záhadou dějin, jak rychle dokázala Evropa vybědnout z marasmu druhé světové války a dosáhnout další věk rozvoje.

Vztah mezi prací o modlitbou

První fáze průmyslové revoluce je spjatá s výrobou látek a oděvů. Je vůbec velkým paradoxem, že moderní společnost, která měla vést k individuální svobodě, prodělala opačný proces velké homogenizace. Dřív každá oblast či dokonce jako u nás na Slovácku každá vesnice měla svůj kroj, ale dnes chodí skoro celý svět v podstatě jednom typu oblečení, dívá se na podobné seriály a čte skoro totéž jako lidé odjinud. Ferguson mapuje historii oděvního průmyslu. Ukazuje, jakým pokrokem byly šicí stroje a jak značka Singer představovala jednu z prvních globálních značek - něco jako dnes Coca-Cola. Později se jiným globálním výrobkem, a to dokonce jedním z nejúspěšnějších výrobků všech dob, staly modré americké pracovní kalhoty zvané džíny.

Víc výrobků spotřebovávalo stále víc energie. Laciné uhlí podpořilo využití parních strojů, které v samotné Británii v druhé polovině 19. století vykonávaly stejně velkou práci jako 40 milionů pracujících. Touha po věcech poháněla technologie, obchodní a reklamní modely, ale kde tento trend končí? Pokud současný, mladý člověk chce být mobilní a nevázat se na jedno místo, potřebuje mnohem méně věcí. Větší část minulosti člověk vytvářel zásoby pro případ, že by něco nebylo. Dnes se naopak přetlak zboží a nakupování stává napůl zbytečnou "rekreací". Čína a další chudé státy si nejspíš budou muset projít etapou nakupování a hromadění věcí, ale západní údaje ukazují na zpomalování tohoto trendu zejména u mladších generací, které raději investují do hypoték, dovolené, dobré večeře s přáteli a nejnovější elektroniky.

Posledním velkým faktorem západního růstu je podle Fergusonova práce. Nejméně od pozdního středověku pracují Evropané víc a systematictěji než většina světa. Ještě před příchodem Lutherovy reformace se rozšířila etika práce jako jedna z křesťanských ctností a reformace tento ideál přijala za svůj vlastní. Nicméně dnes pracuje průměrný Korejec o 39% víc než průměrný Američan. Jedněmi z velkých civilizačních lenochů se stali Evropané, kteří pracují

o něco méně než Američané a o hodně méně (až o 50%) než Asiaté. Je zajímavé, že úpadek evropské práce jde ruku v ruce s úpadkem modlitby - křivka ročně odpracovaných hodin má podobný průběh jako množství věřících organizovaných v církvích. A dokonce kdybychom srovnali "nevěřící" Evropu s "věřícími" USA, tak mezi modlitbou a prací nalezneme podobný vztah.

Složité systémy jsou neodhadnutelné

Všechny složité přírodní systémy mají podobné chování. Někdy může malá, správně zesílená příčina způsobit velké následky. Někteří vědci se dokonce domnívají, že velké složité systémy jako je naše civilizace, jsou nedeterministické. To znamená že jejich další osud se nedá odhadnout, protože množství vlivů a vazeb vytváří příliš mnoho kombinací. Často se stává, že po dlouhých klidných obdobích nastávají nečekané změny. Říše kolabují na vrcholu své moci. Třeba japonské impérium dosáhlo svého maximálního rozšíření a největší vojenské síly po Pearl Harbouru v roce 1942. Nečekaně rychle se rozpadla i britská koloniální říše.

Naproti tomu skoro nikdo před třiceti lety neuvažoval o tak intenzivním rozmachu a budování čínského obchodního impéria od Afriky až po USA. Podle Fergusona je současná ekonomická krize jen viditelnou součástí mnohem hlubších procesů, jako je dluhová krize. Z historického hlediska je nerovnováha mezi státními příjmy a výdaji často doprovázena revolucemi a válkami jako ve Španělsku konce 16. století či ve Francii v letech 1750-1788. Ale podobný vzorec se dá vysledovat i u čínských říší či třeba v Osmanském Turecku, jehož dluhy kolem roku 1870 století stály přibližně polovinu státních příjmů.

I bez Fergusona všichni tušíme, že Evropa a USA vstupují do nějakého nového období, ale při četbě jeho knihy si víc uvědomíme, že evropská civilizace není jen souborem skvělých děl géníů jako byl J. S. Bach či F. Dostojevský, ale mnohem víc pečlivých, promyšlených a fungujících státních i soukromých institucí. Ekonomika, právní stát a obchod jsou větší síly než válka. Historická zkušenost je celkem jednoznačná. Evropské státy stály už několikrát na hraně propasti - v morových letech 14. století, za třicetileté války, během obležení Vídně Turky v roce 1683 a při dalších příležitostech. Je za tím víc než jenom štěstí - evropská schopnost nakonec a obvykle po nemalém trápení nalézt vnitřní sílu a obnovit se. Čas odepsat komplexní systém jménem Evropa ještě nenastal.

Václav Cílek